
Կոմիտասական (ժողովածու), հ. 3: Հատորի խմբ.՝ Ա. Ասատրյան, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2019, 267 էջ, 16 էջ նկ., նոտա*:

Բանալի բառեր՝ Արարատ Աղայան, Աննա Ասատրյան, Աննա Արևշատյան, Անահիտ Բաղդասարյան, Աելիտա Դոլուխանյան, Ազատ Եղիազարյան, Լիլիթ Երնջակյան, Անուշավան Զաքարյան, Մուսաննա Հովհաննիսյան, Միեր Նավոյան, Տաթևիկ Շախկուլյան, Լուսինե Մահակյան, Նազենիկ Մարգարյան, Մարիաննա Տիգրանյան:

Կոմիտաս Վարդապետի կյանքի և ստեղծագործական ժառանգության բազմակողմանի ուսումնասիրությունն ու հրատարակությունը մշտապես եղել է ՀՀ ԳԱԱ (նախկինում՝ ՀՍԽՀ ԳԱ) արվեստի ինստիտուտի գործունեության կարևորագույն ուղղություններից: Այդ մեծածավալ ու երկարամյա աշխատանքի արգասիքն էր Կոմիտասի երկերի ակադեմիական հրատարակությունը 14 հատորով, որն իրագործվել է 1960–2006 թթ. (խմբագիրներ՝ Ռ. Աթայան և Ռ. Գյոդակյան): Դրան զուգահեռ Արվեստի ինստիտուտը զարկ է տվել նաև կոմիտասագիտության զարգացմանը. 1969 և 1981 թթ. գիտական խորհրդի որոշմամբ հրատարակվել են «Կոմիտասական» հոդվածների ժողովածուի առաջին և երկրորդ հատորները (խմբագիր՝ Ռ. Աթայան)¹, որոնցում ներառված են Կոմիտասի գործունեության, ստեղծագործական, բանահավաքչական, երաժշտագիտական և հասարակական-լուսավորչական ոլորտների տարաբնույթ հարցերին նվիրված ուսումնասիրություններ, ինչպես նաև՝ հուշագրական հրապարակումներ²:

2019 թ. Կոմիտասի ծննդյան 150-ամյա հոբելյանի շրջանակում Արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ լույս ընծայվեց «Կոմիտասական» հոդվածների ժողովածուի երրորդ հատորը [խմբագրական խորհրդի կազմում ընդգրկված են Ա. Աղայանը, Ա. Ասատրյանը (գլխավոր խմբագիր), Ա. Արևշատյանը, Ա. Դոլուխանյանը, Լ. Երնջակյանը և Մ. Նավոյանը]: Դրանում ամփոփված

---

* Ներկայացվել է 15. IV. 2020 թ., ընդունվել է տպագրության 17. IV. 2020 թ.:

¹ Կոմիտասական, հ. 1, Երևան, 1969, Կոմիտասական, հ. 2, Երևան, 1981:

² Այդ մասին տե՛ս գրախոսվող ժողովածուի «Ինստիտուտի կողմից» ներածական խոսքում (էջ 5–6):

հողվածներում անդրադարձ է կատարվում Կոմիտասի կյանքին և ժամանակակիցներին, նրա ստեղծագործական ու բանահավաքչական գործունեության առանձին դրսևորումներին, երաժշտատեսական հայացքներին, ինչպես նաև լուսաբանվում են Կոմիտասի կերպարի արտացոլումները կերպարվեստում, գրականության մեջ ու հայ կոմպոզիտորական արվեստում:

Ժողովածուն բացվում է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Արարատ Աղապյանի “Կոմիտասը հայ նկարիչների և քանդակագործների աչքերով” հողվածով, որտեղ հեղինակը ներկայացնում է Կոմիտասին նվիրված՝ գեղարվեստական առավել նշանակալից արժեք ունեցող, ինչպես նաև վավերագրական կարևորություն ներկայացնող կերպարվեստի գործերը: Հողվածագիրը դիտարկում է Կոմիտասի կերպարով ներշնչված մի շարք նկարներ և քանդակներ՝ ստեղծված XX դարասկզբից մինչև մեր օրերը:

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Աննա Ասատրյանի “Արշակ Չոպանյանը Կոմիտասի ստեղծագործական ճակատագրում” հողվածում լուսաբանվում է հանճարեղ երաժշտի մտերիմ բարեկամ և համախոհ՝ ֆրանսահայ գրող, քննադատ, բանասեր, լրագրող ու հասարակական գործիչ Արշակ Չոպանյանի (1872–1954) անուրանալի վաստակը Կոմիտասի ստեղծագործական ճակատագրում: Հանգամանորեն ներկայացվում են երկու արվեստագետների անձնական ու ստեղծագործական առնչությունների դրվագները, արժևորվում է Ա. Չոպանյանի դերը Կոմիտասի առաքելությունը եվրոպական գիտական ու գեղարվեստական շրջանակներին ճանաչելի դարձնելու գործում: Մանրամասն քննելով Ա. Չոպանյանի՝ Կոմիտասի գործունեության գլխավոր ուղղությունները լուսաբանող հրապարակումները, որոնք հրատարակվել են եվրոպական և սփյուռքահայ մամուլում, Ա. Ասատրյանը բացահայտում է նրա մեծ վաստակը կոմիտասագիտության մեջ՝ ընդգծելով ու վերահաստատելով այն միտքը, որ հենց Ա. Չոպանյանին է վերապահված կոմիտասագիտության հիմնադրի կոչումը:

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Աննա Արևշատյանը “Կոմիտաս Վարդապետ և Գրիգոր Գապասաքայան. խազագիտական առնչություններ” հողվածում դիտարկում է XVIII դարավերջի և XIX դարասկզբի երաժիշտ-տեսաբան Գրիգոր Գապասաքայանի տեսական աշխատությունների նշանակությունը Կոմիտասի խազագիտական հետազոտություններում: Հեղինակը փաստում է, որ Գապասաքայանի մի շարք սկզբունքներ և տեսակետներ ուղղորդիչ դեր են ունեցել Կոմիտասի համար նրա խազաբանական որոնումների ընթացքում՝ ծառայելով որպես միջնադարյան երաժշտության գիտական ու գործնական տեսության յուրօրինակ հանրագիտարան:

Արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ Անահիտ Բաղդասարյանի “Հնչյունի նմանակումը կամ կետային նմանակումը (Կոմիտասի) Կոմիտաս վարդապետի

ստեղծագործություններում” հողվածում քննության է առնվում նմանակման ինքնատիպ դրսևորումներից մեկը՝ հնչյունի կամ կետային նմանակումը Կոմիտասի խմբերգային երկերում: Վերլուծելով կետային նմանակման կիրառման կոմիտասյան սկզբունքները՝ հողվածագիրը նշում է, որ դրանք, բխելով հայ մոնոդիկ երաժշտության ոճական առանձնահատկություններից, միաժամանակ որոշակի աղերսներ ունեն XIX դարի և, հատկապես, XX դարի դասական կոմպոզիտորական արվեստի տարբեր ուղղությունների հետ (պուանտիլիզմ, դոդեկաֆոնիա, սոնորիկա և այլն):

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Աելիտա Դոլուխանյանի “Ֆրանսիացի նշանավոր հայագետ Ֆրեդերիկ Մակլերը Կոմիտասի մասին” հողվածի առանցքում բազմալսատակ հայագետի հուշերն ու տպավորություններն են Կոմիտասի անձի, գործունեության և հայ երաժշտության մասին՝ ամփոփված □ *La musique en Arménie* (“Երաժշտությունը Հայաստանում”, 1917) գրքուկում: Ֆ. Մակլերը, մասնավորապես, ներկայացնում է Կոմիտասի մտքերը, տեսակետներն ու պարզաբանումները հայ մոնոդիկ երաժշտության տարբեր ճյուղերի (գեղջկական, հոգևոր, գուսանական) մասին:

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ազատ Եղիազարյանի հողվածը նվիրված է Կոմիտասի կերպարի մարմնավորման առանձնահատկություններին բանաստեղծական արվեստում՝ Եղիշե Չարենցի “Կոմիտասի հիշատակին *Requiem Aeternam*” և Պարույր Սևակի “Անյրեյի զանգակատուն” պոեմներում:

“Բազմալեզվությունը և ինքնությունը հայ աշուղական ավանդույթում Կոմիտասի դրույթների լույսի ներքո” հողվածում արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Լիլիթ Երնջակյանը լուսաբանում է երաժշտական ինքնության և հայկականության կոմիտասյան ըմբռնումները հայկականի ու արևելյանի առնչության համատեքստում: Թեև հայ ազգային երաժշտական ինքնության կոմիտասյան հարացույցը չէր ընդգրկում արևելյան տարբեր լեզուների կիրառմամբ բնորոշվող աշուղական երաժշտությունը, սակայն, ինչպես նշում է հեղինակը, “Կոմիտասի առաջնային գիտահետազոտական խնդիրները չեն սահմանափակել նրա ստեղծագործական հետաքրքրությունների լայն տեսադաշտը, որտեղ, բացի գեղջուկ և հոգևոր երաժշտությունից, ընդգրկված են միջնադարյան գուսանական, աշուղական և քաղաքային ժողովրդական երաժշտության նմուշները” (էջ 141):

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր Անուշավան Զաքարյանը “Թոմաս Հարտմանը “Կոմիտասի անվան ընկերության” ստեղծման ակունքներում” հողվածում ներկայացնում է 1919 թ. Թիֆլիսում ռուս կոմպոզիտոր և դիրիժոր Թոմաս Հարտմանի ջանքերով հիմնադրված “Կոմիտասի անվան ընկերության” գործունեությունը, որը նպատակ ուներ համերգ-երեկոների միջոցով պրոպագանդել ու տարածել կոմպոզիտորի երկերը, ինչպես նաև նյութական աջակցություն ցուցաբերել Փարիզում նրա կեցության և բուժման ծախսերն ապահովելու գործում: Ընկերությունը

մեծ հաջողությամբ համերգներ է կազմակերպել Թիֆլիսում, Երևանում ու Բայթումում, ընդ որում՝ համերգների սկզբում Հարտմանը հանդես է եկել Կոմիտասի ստեղծագործական դիմանկարը ներկայացնող ներածական ելույթներով: Հողվածում արժևորվում է Հարտման-մտավորականի բացառիկ դերը՝ Կոմիտաս-արվեստագետին, հատկապես նրա կոմպոզիտորական արվեստն ըստ արժանվույն ու խորագնին ըմբռնելու, գնահատելու և ճանաչելի դարձնելու տեսանկյունից:

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր Սուսաննա Հովհաննիսյանը «Կոմիտասը թումանյանական վավերագրերում» հողվածում լուսաբանում է իր իսկ բնորոշմամբ՝ հայ ազգի հավաքական ամբողջությունը ներկայացնող երկու տարեկից արվեստագետների անձնական ու ստեղծագործական առնչությունները, որոնք արձանագրված են Հովհաննես Թումանյանի հեղինակած հողվածներում, նրա գրած ու ստացած նամակներում, ինչպես նաև՝ Թումանյանի մասին հուշերում, նրա ընտանիքի անդամների արխիվային նյութերում, նրանց նամակներում և հուշերում: Հողվածը համապարփակ պատկերացում է տալիս Կոմիտասի անձի և գործունեության թումանյանական արժևորման մասին, ներկայացնում երկու արվեստագետների ստեղծագործական ու անձնական առնչակցության վերաբերյալ մի շարք փաստեր, նաև՝ Կոմիտասի կենսագրությունն ամբողջացնող որոշ ուշագրավ տվյալներ:

Կոմիտասի տեսական հայացքներում և դրանց հետ սերտորեն փոխկապակցված ստեղծագործական գործունեության մեջ սկզբունքային նշանակություն ունեցող երկու իրողությունների քննությանն է դիմում արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Մհեր Նավոյանը «Կոմիտասի երաժշտատեսական երկու հիմնադրույթ (ընդհանուր բնութագիր)» հողվածում: Քննվող հիմնադրույթներից առաջինը Կոմիտասի առաջարկած ձայնակարգային հնչյունաշարն է՝ իր որոշակի կառուցվածքային օրինաչափություններով, որը, ինչպես շեշտում է հեղինակը, Կոմիտասի հայտնագործությունն է և զուգահեռներով հանդերձ նույնական չէ որևէ այլ համակարգի հետ: Ըստ հողվածագրի՝ կոմիտասյան երաժշտատեսական երկրորդ հիմնադրույթը «Ներդաշնակության հենքի» ուսմունքն է, որի կիրառության յուրօրինակ կերպն ընկած է Կոմիտասի բազմաձայնության կազմակերպման հիմքում:

Արվեստագիտության թեկնածու Տաթևիկ Շախկույանի «Կոմիտասը և «Մասնա ծներ» էպոսի երգերը» հողվածը նվիրված է «Մասնա ծներ» էպոսի՝ Կոմիտասի գրառած երգերի վերլուծությանը: Հեղինակը դիտարկում է այդ երգերի բովանդակային մոտիվները, երաժշտական ոճի առանձնահատկություններն՝ ըստ ասացողների, մեղեդիական կառուցվածքի սկզբունքները, որոնք ներկայացվում են նաև համակարգչային վերլուծության մեթոդով (մեղեդիական գծագրերի գրաֆիկական պատկերման եղանակով), ընդ որում՝ վերլուծության ընթացքում հաշվի է առնվում նաև բանաստեղծական տեքստի իմաստային կապը մեղեդու կառուց-

վածքային որոշակի օրինաչափությունների հետ: Քննելով նշված երգերի կառուցվածքը հայ երաժշտության հնչյունաշարերի մասին Կոմիտասի հիմնաքարային տեսության դիրքերից՝ հողվածագիրը ցույց է տալիս Էպոսի երգերի կատարյալ համապատասխանությունն այդ տեսության հետ:

Արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ Լուսինե Սահակյանը «Կոմիտաս Վարդապետը և հայ կոմպոզիտորական դպրոցը» հողվածում արժևորում է Կոմիտասի առաքելության պատմական դերն ու լուսաբանում Կոմիտասի ստեղծագործական աշխարհայացքի, նրա ոճական սկզբունքների նշանակությունը հայ արդի կոմպոզիտորական արվեստում: Հեղինակը դիտարկում է XX դարի երկրորդ կեսի և ժամանակակից հայ դասական երաժշտության տարբեր ներկայացուցիչների Կոմիտասի հետ ունեցած տարաբնույթ կապերի ու առնչությունների շրջանակը:

Արվեստագիտության դոկտոր Նազենիկ Սարգսյանն «Անտունի»՝ առաջին քաղերթ Կոմիտաս Վարդապետի և Մեծ եղեռնի մասին» հողվածում անդրադառնում է XX դարի երկրորդ կեսի հայ երաժշտության դասական Էդգար Հովհաննիսյանի «Անտունի» քաղերթին (քաղերթայտեր Մաքսիմ Մարտիրոսյանի բեմադրությամբ)՝ քննության առնելով դրա ժանրային, ոճական, կառուցվածքային և այլ առանձնահատկությունները:

Ժողովածուն եզրափակվում է արվեստագիտության թեկնածու Մարիաննա Տիգրանյանի «Հարսանեկան օժիտի երգերը Կոմիտասի գրառումներում» հողվածով: Հեղինակը ներկայացնում է Կոմիտասի գրառած հարսանեկան օժիտի երգերի ծիսական արարողակարգի հետ կապված մանրամասները, անդրադառնում երգերի տեքստերի բովանդակությանը, վերլուծում բանաստեղծական տեքստի և մեղեդու կառուցվածքային սկզբունքները, երաժշտաոճական առանձնահատկությունները:

Անփոփելիով՝ նշենք. «Կոմիտասական» հողվածների ժողովածուի երրորդ հատորն արժեքավոր համալրում է կոմիտասագիտության ոլորտում: Հուսով ենք՝ սույն շարքը կլինի շարունակական ու հետագայում ևս կհարստացնի Կոմիտասի կյանքի և գործունեության տարբեր շերտերի ուսումնասիրությունը նոր ու արժեքավոր գիտական հրապարակումներով:

ԳԱՅԱՆԵ ԱՄԻՐԱԴՅԱՆ

Արվ. թ., ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի երաժշտության բաժնի ավագ գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունը՝ երաժշտական միջնադարագիտություն: Հեղինակ է 1 մենագրության և 10-ից ավելի գիտական հողվածի: gayane.amiraghyan@gmail.com